

TRÆK AF DEN HISTORISK-METODISKE DEBAT I NORDEN I 1960ERNE OG -70ERNE

AF

HENRIK S. NISSEN

Jeg vil i aften — som lovet i indbydelsen — komme ind på fire problemområder i den historisk-metodiske debat.* Man kan give de 4 problemer mange navne, og det er ikke altid ligegyldigt, hvad man kalder dem. Men jeg mener ikke noget raffineret med de betegnelser, jeg giver dem. Det er (1) Hvad er en kendsgerning? Også kaldet: Problemet med aflivningen af kendsgerningspositivismen. (2) Konsekvenserne af det funktionelle kildesyn. (3) Den overordnede teoris plads i historisk forskning, og det 4. problem, der står i nær sammenhæng med nr. 3, nemlig spørgsmålet om den hypotetisk-deduktive metodes afhængighed af den overordnede teori. Jeg er ganske klar over, at der er en sammenhæng mellem alle fire problemområder, sådan at forstå, at et bestemt standpunkt i ét af spørgsmålene må få konsekvenser for stillingtagen i et eller flere af de andre.

Inden jeg giver mig i lag med disse fire problemer, må jeg, som traditionen byder, tage nogle forbehold. Aftenens emne: Træk af metodede-batten i Norden i 60erne og 70erne, kunne skabe forventninger om noget andet end det, der vil blive behandlet. Jeg vil nemlig ikke kunne påstå, at alle væsentlige aspekter af diskussionerne vil blive berørt. Der er ubetvivleligt vægtige indlæg i metodede-batten, som jeg vil komme til at forbigå. Det er imidlertid min tro, at de fire problemområder har stået centralt — også af og til når diskussionsdeltagerne ikke selv har været helt på det rene med, at det var det, deres uenighed egentlig drejede sig om.

Metodedebatten forekommer i artikler og andre former for ytringer, som direkte — ofte på abstrakt plan — handler om historisk metode. Metodedebatten foregår imidlertid også, når der skrives og undervises i historie. Efter min opfattelse er det langt den væsentligste forum — så sandt som metodediskussionen skal tjene historieforskningen og ikke omvendt. Jeg må så meget mere beklage, at mit foredrag kun i ringe grad bygger på analyser af historisk forskning — og i alt for høj grad er endnu et indlæg i rækken af abstrakte teoretiske udredninger.

Der er 3 slags materiale til studiet af historisk metode.

1) Der er de teoretiske udsagn om historisk metode. Det er det, man finder i lærebøgerne, i artikler og anmeldelser. Ofte også i indledningen til afhandlinger, men sjældent eksplicit i selve »brødteksten«. I de senere år er de få teoretiske udsagn fra Kr. Erslev, Arup og Lauritz Weibull — og få andre — blevet gennem-analyseret på kryds og tværs. Det er de velkendte citater, som f. eks. »at digte

* Foredrag i Historisk Samfund, København, den 2. maj 1979. Trykt som manuskript.

over kendsgerningerne«. Der kunne spares megen forskningstid, hvis nogen ville påtage sig at udgive de citater i en lille manual. Sådanne 50 sider kunne blive hele denne diskussions Diplomatarium.

Det er imidlertid væsentligt at holde sig for øje, at det er beretninger *om* den historiske metode. Altså må disse beretninger behandles med den indøvede beretningskritik. Alligevel kan det måske virke lidt absurd at diskutere levningsaspektet, idet man udnytter beretninger om, hvad andre mente om levningsaspektet.

2) Den 2. slags materiale er de realhistoriske fremstillinger. Det er nok ved at komme mere frem nu at benytte dem som grundlag. Man studerer Lauritz Weibulls »Kritiske Undersøgelser« eller Arups Danmarkshistorie for at se, hvordan de bar sig ad.

Der er imidlertid en vis risiko — for ikke at sige en metodisk faldgrube — ved at tage udgangspunkt i den første slags materiale, deres teoretiske udsagn, for siden at se dem bekræftet i deres historiske fremstillinger. Jeg stiller mig f. eks. skeptisk overfor professor Ladewigs påvisning af, at Arup ad induktiv vej fandt frem til sine grundantagelser. Arup troede selv, at han arbejdede induktivt, for det var, hvad tidens intellektuelle miljø foreskrev. Sådant mente man, at videnskab skulle være.

3) Den 3. slags materiale er det, psykologerne kalder introspektion. Hvis man hellere vil have det fra en historiker, kan vi bruge et af citaterne fra det foreslåede Diplomatarium, nemlig Kr. Erslev's om, at Selvet også kan være en kilde til forståelse.

Jeg tænker på den erfaring, som »den praktisk arbejdende« historiker (undskyld dette rædselsfulde udtryk) — som han gør, når han skriver historie. På det lidt banale plan kan det være erindringen om den smertefulde proces at begynde at skrive — i øverste hjørne til venstre på papiret. Lidt mere alvorligt er det refleksioner over, hvad det var for valg, der foregik, hvilke alternativer, der blev forkastet. Det må ikke glemmes, at formålet er at få mere at vide om, *hvad der foregår* (eller foregik) *inde i hovedet på historikeren*, da den historiske erkendelse blev til. Og, må man tilføje, hvad der foregår inde i hovedet på læseren, når den historiske erkendelse — forhåbentlig da — bliver til dér.

Den 3. slags materiale, den selvgjorte erfaring af, hvad der foregår inde i hovedet, når man forsker, den er grunden til, at 'Historisk Metode' helst ikke må blive til en fag-specialitet. I det mindste må det ikke blive sådan, at det bliver en særlig klan eller et særligt præsteskab, der vogter og videregiver den historiske metode — uden rekurs til egen erfaring om, hvad det er der sker, når der skrives historie.

Denne tanke kan føres frem til et lidt videre perspektiv. Den er en del af forklaringen på den afstand — for ikke at sige forståelseskluft — der er mellem historikere og fagfilosoffer. Der er ikke blot tale om, at filosoferne skriver et svært tilgængeligt fagsprog — selvom det naturligvis også gør sin virkning. Der er også forskellig faglig interesse. Filosoferne har — når de beskæftigede sig med historie — navnlig været interesseret i historiske *forklaringer*, ikke fordi det var historie, men fordi der var tale om forklaringer — eller efter nogles mening netop *ikke* tale om forklaringer i egentlig forstand. Sagt på en anden måde har de været

interesseret i, om der fandtes en genetisk forklaring eller ikke. Denne interesse-retning har — formentlig uden dybere eftertanke — gjort dem til kendsgernings-positivister. De har som oftest behandlet kendsgerningerne som noget ret uproblematisk, noget der var der i forvejen, som det der skulle forklares.

Kun de færreste filosoffer har prøvet at skrive historie. Og det er formodentlig derfor deres eksempler enten er hentet fra oversigtsværker, fra deres erindring om gymnasieundervisningen — eller (værst af alt) eksemplerne er frit konstrueret. Og så må Cæsar overskride Rubicon i hveranden artikel og lade sig stikke ned af Brutus i de øvrige. Når det da ikke drejer sig om Hempels frostsprængte bilkøler eller Arthur Dantos Monegaskere, der hænger amerikanske flag ud for at hylde en fyrste af udenlandsk fødsel. Det er ikke mærkeligt, at historikere har haft vanskeligt ved at genkende deres daglige arbejde i de eksempler. Jeg skal selv senere i foredraget supplere beholdningen af mærkelige eksempler.

Naturligvis vil jeg ikke hermed sige, at historikere skal holde op med at læse, hvad filosoferne har at sige om vores fag. Men der er ikke få eksempler på, at et filosofisk standpunkt, der var vidt udbredt og accepteret, har stillet sig hindrende i vejen for forståelsen af, hvad der foregik, når der blev skrevet historie. Jeg nævnte som eksempel for et øjeblik siden Erik Arups tro på at nå sine grundantagelser ad induktiv vej.

De dobbelt-falske paralleller til naturvidenskaberne har i det hele taget nok kostet historikerne en del — i det mindste i form af mindreværdsfølelse eller dårlig samvittighed. Dobbelt-falske, fordi det for det første ikke er så givet, at viden-skaben i metodisk henseende er en og udelelig. For det andet fordi historikere, som så mange andre, har haft et forkert billede af, hvad naturvidenskabsfolk gjorde, når de forskede.

Hermed er jeg endelig fremme ved det første punkt i min disposition, kendsgerningspositivismen. Det er ikke nødvendigt at dokumentere, at de historikere, der her i Norden personificerede det historisk-kritiske gennembrud, var kendsgerningspositivister. Resultatet af den konsekvent gennemførte kildekritik måtte, efter deres opfattelse, blive, at historikeren fik destilleret nogle sikre fakta ud af materialet. Kendsgerninger *var* i materialet i forvejen. I sin mest håndfaste udformning var det opfattelsen, at kildekritikken var et slags apparat, hvor man puttede kilderne ind i den ene ende og fik kendsgerningerne ud i den anden, mens man kunne stille papirkurven klar til at modtage sagn og myter.

Denne opfattelse — eller i hvert fald formuleringer, der implicerer denne opfattelse — har vist sig meget sejlivet. Den er død; men den spøger i helt nutidige formuleringer. Hvorfor er denne opfattelse så svær at udrydde? En af årsagerne er formentlig den analytiske skelnen mellem to led i forskningsprocessen, (1) at fastslå fakta, (2) at forklare fakta. Uanset hvor ofte man forsikrer, at denne son-dring er analytisk, at de to ting altså ikke kan adskilles i den faktiske forsknings-proces, så påvirker adskillelsen alligevel en række teoretiske betragtninger. Hvis det forholdt sig sådan, at kendsgerningerne lå parat i kilderne, ville der ikke være noget i vejen med sondringen mellem at finde fakta og forklare dem.

Den nordiske debat om historiske forklaringer har i det væsentlige været inspireret af den angelsaksiske debat, der har stået på — især siden Hempels artikel

fra 1942. Som nævnt opfattes i denne debat det, der skal forklares, det historiske fænomen, som en ukompliceret størrelse — og det er ikke urimeligt at forestille sig, at der er føjet nogle synspunkter over gærdet.

Ottar Dahl brugte i sin bog om årsagsproblemet også denne opdeling. Han tog de obligate forbehold: »Her må man selvsagt understrege«, skrev han, »den reservation, at dette (altså opdelingen) er en stærkt skematisk forenkling . . . Bare i abstraktion lar disse aspekter seg atskille, og det er intet implisert om hvilket som kommer først i *temporal forstand*«. ¹

Alle kan nikke genkendende til den slags forbehold. Men hvad mente egentlig Ottar Dahl med ordene »i temporal forstand«? Kan det undre, at den uskyldige læser slutter, at de to dele i forskningsprocessen — eksistensspørgsmål og forklaringsspørgsmål — altså lader sig *logisk* adskille — at det med andre ord logisk lader sig gøre at finde kendsgerningerne i een proces og forklare dem i en anden.

Ottar Dahl formulerer sig som regel med den største omhu. Mere frejdigt lyder det hos Birgitta Odén: »All historisk forskning vilar — enkelt uttryckt — på två fundament: kritisk bearbetning av källmaterialet för at fastställa fakta och tolkning av fakta genom erfarenhet«.

Göran B. Nilsson har i sin artikel »Om det fortfarande behovet av källkritik«, der med rette ofte citeres, en vending, der uanset at der er sat gåseøjne om ordet kendsgerninger, kan forlede svage sjæle. »Sedan »kendsgerningerne« sållats fram, är *nästa steg*² at binda dem samman i en tolkning, som svarer mot frågeställningens krav«. Det er åbenbart sådan, at ikke blot kendsgerningerne er nogle sejlive krabater. Også den tanke er sejlivet, at kendsgerningerne er nogle isole-rede størrelser, der — for at bruge et billede fra E. H. Carr — ligger som fisk i fiskehandlerens bassin.

Der er imidlertid en årsag mere til kendsgerningstroens styrke. Uden at gøre talerstolen til en bekenderbænk, må jeg tilstå, at den *subjektive oplevelse* af — i arbejdet med kildematerialet — at have fundet kendsgerninger — denne oplevelse er meget stærk. Jeg tror, at mange vil genkende oplevelsen — i det mindste i den form, at de har konstateret noget og redegjort for det i en sådan form, at hvis nogen måtte have en anden mening om dette sagforhold, så kan de bare komme an. Pointen her er ikke, at etableringen af kendsgerningerne alligevel har sin egeneksistens i forskningsprocessen. Kendsgerninger i historie er *udsagn om* fortiden, udsagn som vi er villige til at acceptere, fordi der er argumenteret godt for dem. Og til den gode — den tvingende argumentation hører også forklaringen. Endnu skarpere sagt: Hvad der ikke kan forklares — er ikke i verden!

Lorenz Rerup er inde på samme problem i sin artikel »Om historikerens data-begreb«. I slutningen af artiklen anbefaler han, at man i højere grad interesserer sig for historikernes problemstillinger, hvis man vil forstå, hvordan deres data er blevet til. Det kan i sammenhængen forstås som deres »overordnede problemstilling« — det punkt vil jeg vende tilbage til. Men et af Rerups eksempler vil jeg bruge, fordi det opererer på mikroplanet. Han refererer en afhandling af A. D.

¹ Udhævelsen ved HSN.

² Udhævelsen ved HSN.

Jørgensen og slutter sit eksempel således: »Hans (A. D. Jørgensens) datum lyder altså: »den toldforskel, vi kan iagttage, er en følge af,³ at der opereres med stigende toldsatser jo større afstand der er fra byen«. Rerups pointe er, at A. D. Jørgensens datum altså *indeholder* en forklaring, der indledes med ordene »er en følge af«. Rerup konkluderer med rette, at selv »disse relativt enkle tilfælde af data er komplicerede produkter af historikerens virksomhed«.

Rerups artikel er endnu et bidrag i rækken af artikler, der fra begyndelsen af 60'erne prøvede at gennemtænke og fremstille »det funktionelle kildesyn«. Man kan også kalde det »det instrumentelle kildesyn« — eller for min skyld også en udvidet brug af levningsaspektet — eller endog for »en total brug af levningsaspektet«.

De nye lærebøger i historisk metode, som kom omkring midten af 60'erne — og som på en måde berettiger den tidsmæssige afgrænsning af aftenens emne — havde som en vigtig opgave at fremstille det funktionelle kildesyn. I en vis forstand kan man sige, at det var Kr. Erslev »revisited«, men ikke »revised«. Det, som disse bøger fremhævede med større stringens end det ellers var sædvane blandt historikere, var, at *problemstillingen*, spørgsmålet var afgørende for, hvordan man nærmede sig kilderne — både hvad man kunne bruge dem til, og navnlig hvordan man kunne bruge dem, d.v.s. med hvilken slags ræsonnementer.

Tillad mig her et indskud: Mit eget beskedne bidrag til debatten, artiklen »Slutning fra virkelighed« er nogle steder i de senere år blevet opfattet som endnu en udgave af samme opfattelse. Det er den også i én forstand. Det jeg i den del af artiklen ønskede at gøre klart — i det mindste for mig selv — var, at det er antallet og kompleksiteten af såkaldte hjælpehypoteser, der er falsifikationsgrundlaget for en historisk hypotese. Altså: Jo mere kompliceret det sæt af hjælpehypoteser er, som vi skal bruge for at bringe materialet til at stemme overens med en påstand om den fortidige virkelighed, jo svagere er der argumenteret for denne påstand. Sidste del af artiklen handler om noget andet, som jeg skal vende tilbage til sidst i foredraget.

Tilbage til metodelærebøgerne: For at bringe budskabet hjem hos læseren blev forholdet mellem fortiden, historikeren, kilderne og det færdige produkt, den historiske erkendelse, tegnet med påvirkningspile, der godt kunne give det indtryk, at historikeren også havde indflydelse på kilderne. Men det var naturligvis ikke bare relativisme i helt almindelig forstand, så alt var relativt i forhold til alt. Det var problemstillingen, der blev gjort til den uafhængige variabel. Det var den der blev udpeget som styrende.

Jeg er vist lidt ude i det banale, når jeg påpeger, at denne fremhævelse af problemstillingens styrende effekt på observationerne har sine paralleller i naturvidenskabernes nedstigning fra en tidligere skråsikkerhed til en mere menneskelig relativisme. Når man i naturvidenskaberne sagde: Målt med dette måleapparat ser objektet sådan ud. Så svarede det til, at man i historie sagde: Udfra denne problemstilling (denne tese) ser kilderne sådan ud.

Det funktionelle kildesyn passede til kendsgerningstroen som en knyttet næve

³ Udhævelsen ved HSN.

til et blå øje. Det kritiske gennembrud i historieforskningen havde raseret den traditionelle historiske viden. Til gengæld havde det efterladt historievidenskaben med få, men sikre kendsgerninger. Nu forsvandt — i hvert fald teoretisk — også sikkerheden i disse kendsgerninger. Kendsgerninger blev de evigt afhængige variable. Og *syntesen*, som det kritiske gennembruds mænd havde haft et had-kærlighedsforhold til, syntes ganske at fortabe sig. Analogier med at vi samlede byggeklodser eller mosaikbrikker måtte forsvinde. Det er ikke mærkeligt, at problemstillingen måtte sættes i centrum. Det uafklarede spørgsmål var — og er stadigvæk — hvad egentlig en problemstilling i lyset af det funktionelle kildesyn er for noget?

Jeg vil nærme mig dette spørgsmål ad en omvej. Sagen var jo, at 60erne — foruden de teoretiske vanskeligheder faget blev udsat for — også oplevede en voldsom vækst i antallet af personer, der var professionelt forpligtet til at producere historisk forskning. For det blotte øje kunne det se ud som om i det mindste antallet af kendsgerninger forøgedes. Herved tilsløredes også den beklagelige opdagelse, at de »sikre fakta«, fremdraget med den allermest »radikale kildekritik« lod sig revidere. Ekspansionen fulgtes af en ændring af bevillingssystemet — jeg tænker på tendensen til at bevillige penge fra centralt hold til projekter, med begrænset varighed, med en projektleder og et større eller mindre antal arbejdsbier.

På den nordiske metodekonference på Hindsgavl i 1969 sagde professor Lönnroth, formanden for det humanistiske forskningsråd i Sverige, at han prioriterede teamwork over enkeltmandsforskning. Og på det danske historikermøde i Odense 1970 formulerede Jörgen Weibull i det provokerende: »Den ensamme värgs tid er forbi i dansk historisk forskning«.

Jeg skal ikke tage stilling til, i hvilken udstrækning det så er lykkedes at organisere den historiske forskning som teamwork omkring projekter. Endnu mindre vil jeg give en vurdering af de fremkomne resultater. Jeg vil pege på nogle *forudsætninger*, som tendentielt ligger i denne organisering. Det følgende vil jeg helst have opfattet som en støtte til forskningsrådets bestræbelser på at modvirke den risiko, de centrale bevillingssystem stiller humanistisk forskning overfor.

Det er for så vidt uden videre klart, at teamwork giver mulighed for bearbejdning af mere omfangsrigt kildemateriale. Forudsætningen er imidlertid, at der arbejdes med en klart formuleret problemstilling — med dertil hørende præcist, operationelt definerede begreber. Man søger penge til at belyse en problemstilling, defineret i bestemte begreber, og man skal dertil bruge så og så mange mand-timer, hvorefter der, når tiden er gået, vil foreligge resultater af den og den art. Et vellykket projekt — og det er samtidig adgangsbilletten til en ny bevilling — opfylder de løfter, der blev givet i projektbeskrivelsen. Det betyder, at man organisatorisk indbygger en spærrebom for ændringer af problemstillingen undervejs.

Denne arbejdsmetode er bedre kendt i andre samfundsvidenskaber. Sociologen og statistikeren er nødt til at tænke problemstillingen igennem én gang for alle. Når interviewerne er sendt i marken, eller spørgeskemaerne er kørt på posthuset, så gøres observationerne, om ellers alt går vel, under de betingelser, som er forudsat. Og resultaterne bliver, forhåbentlig, som man råbte i skoven. I teamworkets

projektforskning må det — for at sætte sagen på spidsen — være sådan, at en spade ikke er en spade, men sammen med skovlen, graveskeen og bulldozeren kommer i kategorien »graveredskaber«.

Hvad der her er galt, er ikke, at man spekulerer over, hvad de ord betyder, som man bruger. Det problematiske er, at den organisatoriske ramme og den metode, som rammen favoriserer, besværliggør den næsten »kybernetiske« styring af problemstillingen, begrebspræciseringen og de nye observationer undervejs, som ellers er den historiske forsknings ideal. Det ideal har flere betegnelser. Hos H. P. Clausen hedder det »forskningsspiralen«, og selvom Bernard Eric Jensen og Karsten Torborg formodentlig vil korse sig, skal jeg indrømme, at jeg har svært ved at se den afgørende forskel mellem »forskningsspiralen« og »spørgsmål-svar-metoden«.

I spørgsmålet om definition af begreber har den australske historiker, Eugene Kamenka sagt det smukt og programatisk: »Definitions, if they are useful at all, come at the end of an inquiry and not at the beginning«. Sagt i al ubeskedenhed, skrev jeg noget lignende i indledningen til min disputats — og fik rigeligt på hattepulden for det.

Hvad der nok er mere alvorligt er, at de præcise definitioner i indledningen til en afhandling paradoksalt nok kan fungere som sløringsmekanisme. De frister nemlig til i alt for ringe grad at bekymre sig om den sammenhæng, som man placerer dem i i teksten. Undskyldningen er, at læseren jo bare kan »slå tilbage« og »indsætte« den oprindelige definition, sådan som man i aritmetik fik ordre til overalt for x at indsætte $y + 2r$ divideret med π . Sådan fungerer sprog ikke, hverken når det skrives eller når det læses. Det kan semantik og semiologi fortælle noget om.

En forhenværende klassiker, i hvert fald ved Københavns universitet — Morgenthau's »Politics Among Nations« — definerede fuldstændig lidenskabsløst »imperialism« som en politik, der går ud på at forøge statens magt i udenrigspolitisk henseende. Modsætningen blev kaldt »status-quo-politik«. Men denne nøgternhed kunne ikke holde. Det var næppe uden grund, at det var Sovjetunionens politik, der blev kaldt »imperialistisk«, og USA, der førte »status-quo-politik«. Man kan blot gøre forsøget med at læse et afsnit af bogen, hvor man erstatter »imperialistisk politik« med »forandringspolitik«, og »status-quo-politik« med »hegemoni«. Jeg nævner det ikke for at ramme en forfatter, der allerede ligger ned. Han er vel også ved at gå i glemmebogen. Mit ærinde er at eksemplificere, at de præcise begrebsdefinitioner kan forlede til i sproglig henseende at »synde på nåden«.

Et for mig nærliggende eksempel er, at jeg kaldte den politik, Danmark førte overfor Tyskland efter 9. april 1940 for »forhandlingspolitik« og det parlamentariske samarbejde mellem partierne på Rigsdagen for »samarbejdspolitik«. Derved skabtes en sproglig distance mellem dansk udenrigspolitik og kollaborationisme. Det var — må jeg dog sige — absolut ikke ubevidst. Det vil, så vidt jeg ved, også blive angrebet i en afhandling, der netop er på trapperne.

Der er nogle løsningsmuligheder, som jeg personligt ikke har megen tiltro til. Man kan så vælge nogle ord, som ligger tilstrækkeligt langt fra dagligsprogets associationsrigdom og på den måde skabe sit eget sproglige univers, eller man kan

låne et associationsfattigt sprog fra en anden forsker. Det er den vej, professor Birgitta Odén forsøger stedvis i sin bog »Lauritz Weibull och forskarsamhället«. »Ifølge smågruppesociologien«, skriver hun, »och vanlig common sense«, som hun tilføjer i parentes, kan en person, som er utilfreds med sit miljø, reagere på tre måder, betegnet med ordene »exit« — at forlade miljøet, »voice« — at gøre noget for at forandre det, og »loyalty«, at acceptere tingenes tilstand.

Hun henviser til A. O. Hirschmans bog, som imidlertid ikke handler om smågruppesociologi, men om sådanne fænomener, som købere af en bestemt vare, f. eks. biler af mærket Ford, eller vælgere, der stemmer på et bestemt parti i USA, eller aktionærer, der er utilfredse med forringet dividende. Hirschmans ærinde er at udrede, hvad direktionen for Ford Company, eller partiledelsen i Republican Party skal gøre for at maximere loyalty og minimere exit og endelig få voice til at fungere på et optimalt niveau.

Jeg synes, det er udmærket, hvis Birgitta Odén og hendes læsere bedre forstår Lauritz Weibulls reaktionsmønster ved hjælp af exit, voice og loyalty — og det ganske uanset om de er hentet fra smågruppesociologien eller fra den molekylære biologi. Når Lauritz Weibull skrev en artikel om et kunsthistorisk emne og i den opponerede mod det lundensiske kunsthistoriske miljø — og det senere viste sig at blive hans sidste bidrag til kunsthistorie, så spekulerer Birgitta Odén over, om det var en blanding af »exit« og »voice«. Men om de vanskeligheder må man sige som Jeppe, da han blev løst ned fra galgen, at havde I ikke selv hængt mig derop, da skulle jeg vel have takket Jer for, at I løste mig ned igen.

Det emne, som jeg her har bevæget mig ind på, er det velkendte om brugen af samfundsvidenskabelige begreber. Hvis sådanne begreber er en hjælp i forståelsen både for forfatteren og for læseren, finder jeg det, som sagt i orden. De bruges da — forhåbentlig — på samme bevidste måde som sproget iøvrigt. De samfundsvidenskabelige begreber er imidlertid oftest — eller i bedste fald — knyttet sammen med nogle teoretiske forestillinger om årsagssammenhænge. Det skulle faktisk være det, der var fordelen ved at bruge dem. Kan historikeren beskrive sine objekter i de begreber, som i forvejen er defineret i forbindelse med en generel teori, så er problemet med at argumentere nøje for årsagssammenhængen klar. Eller så er problemet med årsagssammenhængen rakt videre til teorien.

Sådan ser ideal-billedet ud! Den opmærksomme læser vil have bemærket, at denne forestilling om den historiske erkendelses karakter har som forudsætning, at vi etablerer viden om isolerede kendsgerninger, at vi derefter konstaterer, at de lader sig rubricere under bestemte kategorier, hentet fra og defineret i teorien. Hvis vi ikke — uafhængigt af teorien — kan etablere en beskrivelse af objektet (altså kendsgerningen), så kan vi jo ikke vide, om den lader sig indordne under det generelle begrebs definition.

Diskussionen om de samfundsvidenskabelige teories anvendelighed — måske nødvendighed — har været ført ret intenst i 60erne og 70erne. Emnerne ved de nordiske metodekonferencer viser det i sig selv. En af vanskelighederne i diskussionen har været, at der har været en uklarhed med hensyn til, hvad man skulle forstå ved en teori. I den ene ende af skalaen har en hvilken som helst dagligdags erfaring om årsag-virkning-sammenhæng eller en sammenhæng mellem mo-

tiv og handling været nok til at man talte om teori. I den anden ende af skalaen er kun store system-teorier om, hvordan verden er skruet sammen, værdige til betegnelsen Teori (med store bogstaver). Diskussionen om teoriers anvendelighed er tilsvarende blevet ført enten på det abstrakte, filosofiske plan, eller helt jordnært, i spørgsmålet om denne teori er, eller ikke er anvendelig til forståelse af dette fænomen.

Men hvad jeg især har undret mig over ved gennemlæsningen af store dele af diskussionen er, at så mange historikere, skolet også i historiografi, har kunnet være slået med blindhed overfor den sociale kontekst, hvori de påberåbte teorier er blevet til. Med enkelte undtagelser er teorierne blevet behandlet, som om de ikke var skabt af mennesker. Jeg siger ikke, at dermed er diskussionen uinteressant eller uberettiget. Hvis Lysenkos teori om arv af erhvervede egenskaber havde vist sig at være korrekt, ville den være nyttig, ganske uanset at den kom til verden i Stalins Rusland. Men netop for historikere er teoriens sociale genese dog ikke en uinteressant konstatering at gøre, før de giver sig til at så deres hvede i statskundskabens eller sociologiens sibiriske tundra.

Den klassiske sondring mellem beretningsudnyttelse og levningsudnyttelse er formuleret på mange måder. En af dem lægger vægten på, om den fremsatte påstand om en fortidig virkelighed bygger på en andens, beretningens ophavsmands, større eller mindre troværdighed. Dette stilles overfor levningsudnyttelsen, hvor ansvaret for udsagnets korrekthed alene hviler på historikeren. Har han ræsonneret rigtigt, er påstanden korrekt, hvis ikke, er det ikke materialets, men hans egen fejl. Generelle teorier er påstande om årsagsforhold. Bruger vi dem som beretninger om disse årsagsforhold, må vi starte med at udøve den i kildekritisk grundkursus indlærte beretningskritik.

Jeg sagde før, at den almindelige opfattelse af teori-anvendelse er uløseligt forbundet med forestillingen om, at vi i materialet finder kendsgerninger, og at vi *derefter* prøver, om de kan — eller ikke kan — rubriceres under teoriens mere generelle begreber. Kan en sådan opfattelse forliges med det funktionelle kilde-syn? Det kan den næppe, hvis man opretholder den betydning af — eller den funktion for — teorien i forskningsprocessen.

Men forlader man dette synspunkt, og gør teorien til et valgt udgangspunkt, der bestemmer spørgsmål — og dermed materialeudnyttelse — og altså i sidste ende også, hvilke kendsgerninger man finder — så bliver teorien ikke en forklaringsmaskine. Den skifter rolle. Det bliver — for at sige det lidt provokerende — teoriens frugtbarhed, der bliver kriteriet for dens anvendelighed. Frugtbarhed vil jeg definere som teoriens evne til at inspirere og skabe perspektiv; men jeg indrømmer, at det ikke er fyldestgørende, og heller ikke klart. Det bliver derimod mindre afgørende, om teorien er sand eller falsk, altså spørgsmålet om dens generaliserings empiriske holdbarhed. Lindhardts tese, Frontier-teorien i amerikansk historie og Kuhn's paradigme-teori er eksempler på frugtbare teorier, hvis empiriske holdbarhed har tvivlen for sig.

Jeg er her allerede inde på problemet med sammenhængen mellem den hypotetisk-deduktive metode og den overordnede teori. I adskillige indlæg i debatten er en sådan sammenhæng blevet anset for logisk nødvendig. Lad mig først illu-

strere med et eksempel: Hvis jeg på et af papirerne på mit skrivebord ser et maskinskrevet »stort N«, så er det en plausibel hypotese, at papiret har siddet i min skrivemaskine, og at jeg på det tidspunkt har trykket på de tilsvarende taster. Hypotesen kan falsificeres, f. eks. ved at frembringe endnu et stort N og sammenligne det med det foregående. I dette ræsonnement er der ikke brug for nogen overordnet teori. Og dog er det ubestrideligt et eksempel på den hypotetisk-deduktive metode. Det er også et eksempel på brug af levningsaspektet, for der sluttes fra frembringelse (N'et) til handlingen (trykket på tasten).

Man kan indvende forskellige ting mod dette eksempel — at det er nutidigt, og at falsification derfor kan foregå ved eksperiment. Den reelle indvending vil snarere være, at det er et alt for ukompliceret ræsonnement sammenlignet med dem, historikeren normalt må gøre. Altså f. eks. at forskellen mellem hypotesen om »N'ets« tilblivelse og hypotesen om overgang fra feudalisme til kapitalisme — at denne forskel er kvalitativ, ikke blot en akkumulation af enkle hypoteser til et kompliceret hierarki af hypoteser.

Det er nok et vanskeligt spørgsmål. Hvis der er tale om akkumulation af enkle hypoteser, forudsætter det en induktivistisk forestilling om forskningsprocessen. Hvis der omvendt er tale om en større teori, der afprøves ved at logisk afledte hypoteser konfronteres med materialet, så ligger det i tanken om afprøvning, at detaljbeskrivelserne etableres uafhængigt af hypoteserne, for så vidt at der på et »Bernard Eric Jensen'sk« spørgsmål: »Ser det sådan ud?« må kunne svares: »Nej, men sådan«. Der er altså ingen logisk nødvendig forbindelse mellem den overordnede teori (eller problemstilling) og brugen af levningsaspektet. Heraf følger, at teorien ikke er en forudsætning for at gøre observationer. Spørgsmålet om »N'ets« tilblivelse kan besvares uden kendskab til en overordnet teori eller overordnet problemstilling.

Men det lader sig jo ikke på denne måde afgøre, om spørgsmålet om »N'ets« tilblivelse er interessant eller ligegyldigt. Birgitta Odén er i en af sine metodiske artikler inde på, at teorier kan bruges til at udpege det interessante. Men det er ikke nødvendigvis teorier i betydningen forklaringsmaskiner. Der er ingen grund til at forbeholde pladsen for teorier, som kan fungere som den ene af præmisserne i et Hempel/Popper'sk forklaringskema.

En teori kan inspirere — altså som før nævnt, fordi den provokerer til en ny og intensiv forskning. Den kan inspirere læseren — få læseren til at forstå, hvorfor dette eller hint nu fremhæves i fremstillingen. Teorien fungerer som et forvarsel om, hvad der bør fastholdes i hukommelsen til senere brug. I den funktion er teorien imidlertid først og fremmest et *hjælpemiddel* — et hjælpemiddel for historikeren i arbejdet med at strukturere sin fortælling. Teorien, modellen, eller hvad man kalder det, er altså en del af, hvad Kr. Erslev kaldte »Skildrekunsten«.

Det jeg hidtil har sagt, har i nogen grad været et indlæg i metodede-batten, måske mere end en redegørelse for den. Noget af det er nok at anse for konventionel visdom — hvilket er et pænere ord for det banale. Andet er præsenteret mere i det ekstreme. Jeg har gjort det vel vidende, at ekstreme standpunkter har det med at miste noget i den anden ende af skalaen — noget som *også* er rigtigt om vores fag.

Professor Lönnroth sagde for 10 år siden ved mødet på Hindsgavl, at det endnu var *for tidligt* at spå om fremtiden. Nu 10 år efter skulle risikoen altså være mindre. Min spådom er — og jeg håber, at den går i opfyldelse — at metodede-batten kommer til at beskæftige sig med det grundlæggende fænomen, at vi fortæller — at vore resultater, ikke blot fremlægges, men i tilblivelsesøjeblikket gennemtænkes i en form, der principielt kan begynde med »Der var engang . . .«.

Det er jo i hvert fald et »træk ved den nordiske metodede-bat«, at den næsten fuldstændigt har undladt at komme ind på det fænomen. Hvis det har været berørt, har det været henvist til den æstetiske sfære. Det har været det gamle spørgsmål om forholdet mellem historie og den litterære kunst — den episke roman. Det er efter min overbevisning en forkert måde at stille spørgsmålet på. Det drejer sig ikke om, i hvilken grad eller på hvilken måde historie adskiller sig fra den episk litterære genre. Det er — i den forbindelse — heller ikke afgørende, at det er svært at skrive sådan, at det er værd at læse. Heller ikke, at den eller den historiker skriver godt. Det er nok vigtigt, men i anden sammenhæng. Det centrale spørgsmål er, hvilket bidrag til historieforskningen kan der ydes ud fra erkendelsen af, at vi har en historie at fortælle.

Jeg nævnte tidligere Arthur Danto. I sin bog har han arbejdet med spørgsmålet. Men hans problem er — ikke overraskende — fortællingens forhold til forklaringen. Den simpleste model for en fortælling ser f. eks. sådan ud:

$$s^1 \rightarrow s^2$$

hvor s^1 er et eller andet fænomen, pilen står for en handling eller noget der sker med s^1 , og s^2 er samme fænomen efter forandringen. Danto hævder nu, at en stor del af diskussionen om den historiske forklaring går galt i byen, fordi den ikke indser, at eksplanandum, det der skal forklares, er s^1 og s^2 *som en helhed*; pilen er eksplanans — altså det, der forklarer.

Tidligere i foredraget søgte jeg at vise — bl. a. med hjælp fra Rerups artikel, at et datum indeholder en forklaring, at der ikke findes et datum uden forklaring. Det skulle umiddelbart være indlysende, at det ikke er muligt at give en total-beskrivelse af et fænomen. » s^1 « er altså en beskrivelse, hvor der er foretaget en udvælgelse af nogle af de mange sande udsagn, der kan gøres om fænomenet. Lad mig for nemheds skyld bruge betegnelsen »kendemærker« om sådanne sande udsagn. Det er altså ikke muligt at tage alle kendemærker med — hvis det var det, ville det under alle omstændigheder være ulidelig læsning.

Efter hvilke kriterier vælger historikeren de kendemærker, der skal med? Jeg vil eksemplificere dette med en kendt figur fra eventyrverdenen. Var den tapre skrædder lyshåret eller mørkhåret? Vi får ikke andet at vide om ham, end at han var skrædder, altså en spinkel person. At han var tapper, står kun i titlen, men vi får det at vide i eventyret ved beretningen om, hvad han gjorde. Med andre ord: Vi tager de kendemærker med, som sætter handlingen i gang. Ikke andre. Handlingen — eller det der skal ske med s^1 er kriteriet. Vi kan også sige, at vi retfærdiggør beskrivelsen af s^1 ved at elementerne i beskrivelsen bliver brugt. Den historiske kendsgerning er en beskrivelse, hvor elementerne i beskrivelsen er

styret af en fortællings logik, styret af vores viden om den forandring over tid, som vi ved skal finde sted med det emne, vi beskæftiger os med.

Den simple model, $s^1 \rightarrow s^2$ er, hvad Danto kalder den »atomare« fortælling. Hvert øjeblik i fortiden skete der formodentlig en masse ting, der kunne gengives i tusinder af atomare fortællinger. Af gode grunde udvælger historikeren et stærkt begrænset antal af fortællingerne til sin fremstilling. Kriteriet for udvælgelsen er den *molekylære* fortælling. Kun *de* atomare fortællinger kommer med, som er nødvendige i den molekylære fortælling.

Man kan nu forsøge at finde nogle af de regler, der angiver, hvad der er nødvendigt. Man kan f. eks. prøve at konstruere fortællinger, som ikke fungerer. Arthur Danto giver et eksempel: Det er en beretning om, hvad der skete i en retsal. Der berettes om, hvad anklageren, forsvareren, vidnerne, den anklagede og endelig dommeren sagde og gjorde. Men der berettes også, at på et vist tidspunkt fløj en flue hen og satte sig på dommerens næse. Han viftede den væk. Hvis der nu ikke fortælles mere om fluen, eller det ikke antydes, at dommerens irritation eller momentane uopmærksomhed fik betydning for sagens udfald, så vil læseren sidde tilbage med et utilfredsstillet behov. Han vil med rette spørge: Hvad så med fluen? Her var altså en atomar fortælling, der ikke blev retfærdiggjort af den molekylære fortælling. Det minder formodentlig de klassisk dannede om Aristoteles' krav til myte-fortællingen. Den skal begynde, så det, der gik forud, ikke er nødvendigt. Den skal slutte, så der ikke er noget nødvendigt, der ligger efter slutningen.

Hvad jeg her i ultra kort form har søgt at skitsere, er egentlig i hvert fald to ting:

Først det praktiske. Jeg tror der kunne være interessante resultater at hente ved »narratologiske« analyser i historiografien. Jeg tænker på analyser af de realhistoriske arbejder for at se, hvordan de atomare fortællinger ser ud, og hvilke molekylære fortællinger, der har været udvælgelseskriteriet.

For det andet: Jeg har søgt at skitsere, at fortællingens krav enten erstatter problemstillingen som styrende i den historiske fremstilling, eller — som et minimum — at den står i vekselvirkning med problemstillingen således, at fortælling og problemstilling gensidigt påvirker hinanden og styrer forskningsretningen. Jeg sætter altså spørgsmålstegn ved problemstillingens absolutte primat i forskningsprocessen. Men jeg vil ikke derfor have skudt i skoene, at jeg opgiver et radikalt funktionelt kildesyn.

Med hensyn til de øvrige spørgsmål vil det være problematisk at opsummere, fordi et skarptskåret standpunkt uvægerligt vil komme til at underspille noget, som også er rigtigt. Men lad mig alligevel vove et øje og konkludere,

(1) at den historiske kendsgerning er et udsagn om et eller andet fortidigt fænomen, et udsagn som efter sammenhængens krav består af udvalgte dele af de sande konstateringer, der principielt kan gøres om fænomenet;

(2) at konsekvensen af det funktionelle kildesyn på den ene side er en relativisering af den historiske kendsgerning — det var det lærebøgerne i historisk metode understregede så stærkt — og på den anden side er konsekvensen også en

ændring af opfattelsen af den overordnede teoris rolle — men ikke dens betydning;

(3) at, med andre ord, den omfattende generelle teori næppe kan sættes ind som det afgørende element i en Hempel—Poppersk forklarings-sylogisme;

(4) og endelig, at den overordnede teori ikke er en forudsætning for at gøre observationer, men snarere en del af »skildrekunsten«.

Summary:

FEATURES OF THE SCANDINAVIAN DEBATE ON HISTORY AND ITS
METHODOLOGY IN THE 1960's AND 70's

The lecture deals with four somewhat interconnected problems concerning the study of history and its methodology which have been hotly debated in Scandinavia during the past 20 years. The problems debated have partly been inspired by the Anglo-Saxon discussion on historical explanation and partly been based on the study of the so-called "critical breakthrough" in historiography around the turn of the century in Scandinavia. The four problems are: 1) What is an historical fact?, 2) The consequences of what has been termed "the functional view of source", a relativization of the Ranke distinction between *berichte* and *überreste*, where the distinction lies in the historian's use of the material and not in the material itself, and 3) The role of the master theory seen in the light of 2). Finally, problem 4), which is closely linked with 3): The conditions for the use of the hypothetic-deductive method in historical research.

With starting-point in Arthur Danto's *Analytical Philosophy of History*, the lecture concludes with an attempt to demonstrate that a greater emphasis placed on the narratological element in the science of history solves some of the problems under debate, or at least helps to illuminate the problems from another and particularly relevant point of view.